

ARCHÍVFILM FESZTIVÁLOK

Elsüllyedt kincsek

BARKÓCZI JANKA

AZ ELFELEDETT (NÉMA)FILMEKET BEMUTATÓ ARCHÍVFILM FESZTIVÁLOK KULCSA A FELFEDEZÉS, A KINCSKERESÉS IZGALMA.

1976 májusában hatalmas földrengés rázta meg Olaszország északi részét, amelyben több százan életüket veszítették, rengetegen megsebesültek és mintegy 150 ezer ember maradt otthon nélkül. Az utóregések még egy fél éven át tartottak, és Friuli tartomány lakosságán az elkeseredés és kilátástalanság érzése lett úrrá. Egy csapat gemonai diák úgy gondolta, a legjobb, amit ebben a helyzetben tehetnek, ha valahogy elterelik a figyelmet a szenvedésről, amihez kézenfekvő lehetőségnek tűntek a remek kikapcsolódást nyújtó filmek. Mivel a rengésnek a mozik is áldozatul estek, a lelkes fiatalok egy furgonnal és egy 16 mm-es vetítővel felszerelve járták a vidéket és Cinemazero néven tartottak vetítéseket. Programjaik gyorsan népszerűvé váltak, és a filmrajongó szervezők tartósan együtt maradtak. 1982-ben megalapították a Pordenonei Némafilm Fesztivált, amelynek első évében mindössze nyolc látogatója volt és egyhétvéges programját teljes egészében Max Linder komédiáinak szentelték. A Cinemazero mára már imponáló, kétszintes moziként működik, Pordenone pedig az elmúlt negyven évben a némafilmrajongók Mekkájává nőtte ki magát. Az esemény presztízsét nem csökkentette a digitális technológia érkezése, az élőzenével kísért vetítések egyre népszerűbbek, sokszor itt láthatók először az archívumok mélyéről előkerült friss felfedezések, és a mintát követve a világ más országaiban is egyre szaporodnak a hasonló rendezvények.

KLASSZIKUS, ARCHÍV, RESTAURÁLT

Pordenone, az első némafilmekkel foglalkozó tematikus fesztivál mellett hamar megjelentek azok az események, amelyek már nem csak némafilmek,

hanem a tágabb értelemben vett filmörökség, a kánonba már bekerült vagy onnan éppen még hiányzó klasszikusok bemutatását tűzték ki célul. A globális fesztiválpaletta különleges színt hozó rendezvények sokféle néven, „archív” vagy „klasszikus” filmek fesztiváljaként, a „filmörökség” vagy a „restaurált filmek” fesztiváljaként futnak. Paolo Cherchi Usai, a szcéna egyik ismert kurátora az eltérő profilok mellett is talál bennük közös pontokat: meghatározott ideig tartó, nyilvános eseményekről van szó; a bemutatott filmek jellemzően olyan korábban készült alkotások, amelyek már befutották a nekik szánt piaci karriert, esetleg éppen a fesztivál segítségével kerülnek be ismét a kereskedelmi körforgásba; a program jól átgondolt válogatási szempontok szerint áll össze és a fesztivál néhány kiemelt gondolatra vagy témára van felfűzve; a válogatási szempontokat a közönség számára is nyilvánvalóvá teszik és – mivel régen látott, kevésbé ismert vagy újrafelfedezésre váró művekről van szó – a kurátori munka fontos része, hogy tájékoztató anyagokkal, kísérőrendezvényekkel orientálja az érdeklődő nézőket; a vetítésekkel olyan művek válnak elérhetővé, amelyeknek már története van, ennek a történetnek a megismerése segítheti a filmek megőrzését, és akár meg is változtathatja megítélésüket. Adódik persze az izgalmas kérdés, hogy tulajdonképpen mi tekinthető archívum, újrafelfedezésre várónak, vajon melyik az a pillanat, amikor egy film az intenzív körforgásból egyfajta hibernált állapotba megy át. Hol húzódik a határ azok között a mozgóképek között, amelyeket még számontartunk, de már nem nézünk, vagyis nem tudunk kapcsolódni hozzá és azok között, amelyek ténylegesen a feledés zezugos

régióiba kerültek? Még ha meglepően rövid is ez intervallum – és sokkoló azzal szembesülni, hogy milyen gyorsan válik valami a múlt tárgyává – a szakirodalom szerint 5-7 év után már filmörökségről beszélünk, tehát minden olyan alkotás, amely ennyi időse, vagy a filmtörténet ilyen korú jelenségeivel foglalkozik, bőven felbukkanhat ezeken a fesztiválokban. A mozgókép, amely maga is időbeli művészet, ezeken a vetítéseken új, érzékeny kapcsolódási pontokat nyit az időhöz, és talán éppen ez a kettősség adja a rendezvények izgalmas auráját.

Az archív filmfesztiválok (az archívumokkal való jellegzetes kapcsolat miatt értsük most ezt a kifejezést az egész műfajra) első fénykora az 1980-as évektől az 1990-es évek közepéig, nagyjából a film születésének világszerte ünnepektől tartott. A pordenonei fesztivál megalapításával szinte egyidőben két másik esemény is történt, amely hatalmas lökést adott a mozgalomnak. Az egyik a FIAF 1978-as brightoni kongresszusa volt, amelyet azóta már a filmtörténetírás egyik mérföldkövét jelenti. Ezen a kongresszuson hirdették meg azt a szimpóziumot, amely az 1900 és 1906 között bemutatott filmekkel foglalkozott, és amelynek nyomán világhosszúvá vált, hogy milyen fontos a korai filmtörténet kutatása, és hogy szakszerű gyűjtőmunka és megőrzés nélkül mekkora veszélyben vannak ezek az anyagok. A másik fordulópontra 1979-ben történt a coloradoi Telluride Filmfesztiválon, ahol szabadtéren, élő zenei kísérettel mutatták be Abel Gance *Napoleon* című filmjének restaurált verzióját, amit az idős és meghatott rendező a hotelszobája ablakából nézett végig. A monumentális mű felújítását a BFI filmarchívuma és Kevin Brownlow filmtörténész jegyezte, akinek ugyanebben az időben sugárzott, Hollywood című dokumentumfilm-sorozata szintén sokat tett a némafilmek népszerűsítéséért. A *Napoleon* ezek után az egész világon vetítették, és nemcsak a régi filmek iránti rajongást élesztette fel, de a korabeli alkotókra, Új-Hollywood ifjú titánjaira is nagy hatással volt. A filmhez Francis Ford Coppola édesapja, Carmine Coppola komponált zenét, és Tom Luddy, a fesztivál egyik alapítójának visszaemlékezése szerint az új-hollywoodi rendezők, többek között Scorsese, mind ellátogattak az előadásokra, ami aztán alapvetően meghatározta a filmtörténethez való viszonyukat.

Az archív filmek iránti érdeklődés a 2000-es évek második felétől ismét megéledt, szoros összefüggésben azzal, hogy a digitális technika megjelenése új távlatokat nyitott a filmrestaurálásban és megkönnyítette a régi filmek vetítését – bár az analóg mozi báját éppen elvette, sok vitát kavarva ezzel. Ebben az időben indultak a nagy fesztiválok klasszikus szekciói, 2004-ben a Cannes Classics, 2012-ben pedig a Venice Classics, ahol restaurálási premiereket és filmtörténeti dokumentumfilmeket mutatnak be. Magyarországon 2010-ben kapott először külön szekciót a CineClassics a Miskolci CineFesten. A csillogó fesztiválok való megjelenés az ezredforduló óta presztízs kérdés, és bár a műfajra (szerencsére) nem jellemző a versenyzés, Velencében a szakemberekből és filmszakos diákokból álló zsűri díjazza is a legjobb restaurálást.

A fesztiválvetítések érzékenyen tükrözik a filmarchívumok technikai és módszertani fejlődését, hiszen a filmek elsősorban ezekben az intézményekben kerülnek ki és itt hozzák őket bemutatható állapotba. Különösen igaz ez azokban az esetekben, amikor közvetlenül egy-egy archívum áll főszervezőként a rendezvény mögött. A világhírű és kétségtelenül legfontosabb Il Cinema Ritrovato fesztivált például a bolognai archívum, a Cineteca di Bologna szervezi szoros együttműködésben a L'Immagine Ritrovata filmlaborral. Nem véletlen, hogy a fesztivál

egyben a labor legfrissebb restaurálásainak ragyogó kirakata is, ahonnan lelkesen válogatnak más országok kurátorai. Erős szakmai kísérőprogrammal fut a Deutsche Kinemathek 2015-ben alapított berlini fesztiválja, a Film Restored, meghatározó a két évente megrendezett UCLA Festival of Preservation, a New York-i MoMA nemzetközi filmfesztiválja, a To Save and Project, és természetesen az olyan nagymúltú francia fesztiválok, mint a lyoni Lumière Filmfesztivál (Lumière Intézet) és a Toute la mémoire du monde (La Cinémathèque française). A sort még hosszan lehetne folytatni azokkal az archívumokkal, amelyekhez fesztiválok kapcsolódnak, és ahol a gyűjteményi munka a közönséget megszólító kurátori munkával egészül ki. Ebből a felsorolásból nem hagyható ki 2017-ben indult Budapesti Klasszikus Film Maraton, a Nemzeti Filmintézet archív filmfesztiválja.

EGYEDI ISMÉTLÉSEK

Fesztivált szervezni a közönségépítés szervezés szempontjából egészen más, mint egy egész évben működő, klasszikus filmeket játszó mozi programját kitalálni, hiszen itt rövid idő alatt, intenzív, akár párhuzamosan több helyszínen futó programmal kell érdeklődést kelteni.

„Új távlatokat nyitott”

(Abel Gance:
Napóleon –
Albert Dieudonné)

A válogatást természetesen meghatározhatják az aktualitások, évfordulók (Bolognában például minden évben összeállítanak egy blokkot az éppen 100 évvel korábban

készült filmekből), de gyakran éppen az a szempont, hogy új felfedezések, vagy lappangó témák kapjanak figyelmet. Az archív filmfesztiváloknak ebből következően nagy szerepük van a filmtörténeti kánon megerősítésében és újraírásában is. Éppen ezért, az egyik specialitás, hogy itt kevésbé a film utáni Q&A, inkább a filmet bevezető szakértő, filmtörténész vagy alkotó jelenléte fontos, aki már a vetítés előtt, néző és film első (vagy újbóli) találkozását megelőzően összefüggésbe helyezi a filmet és felkészíti a látogatót arra, hogyan nézze azt.

Mindezt különlegessé tehetik az egyedi vetítési körülmények: élményszámba megy a 35 mm-es analóg vetítés, a szabadtéri program, és nem véletlen, hogy az élőzenével kísért, klasszikus nagyzenekaros, vintage vagy éppen avantgárd hangulatú némafilmvetítéseknek az utóbbi időben hatalmas rajongótábor alakult ki. A némafilmfesztiválok (esetenként tematikus némafilmfesztiválok, mint például a slapstick-fesztiválok) mára az archív fesztiválokban belül is külön szubkultúrát képviselnek, és Pordenone mellett többek között San Francisco, Bonn, Eindhoven és Toronto versenyez a filmekért. Az élőzenés némafilmvetítések összművészeti performansznak számítanak és a legkülönbözőbb megközelítéssel történhetnek, hiszen csak ritka és szerencsés esetben ismerjük az eredeti dallamokat, ezért gyakran új zenét komponálnak a filmhez, vagy akár improvizálnak a képek alatt. Bár az 1980-as években az első némafilmfesztiválokban még arra is megvolt a lehetőség, hogy olyan zenészeket alkalmazzanak, akik az eredeti bemutatás idején láttak némafilmeket, tehát igazán autentikusan tudták tolmácsolni a műfajt, ma már erre persze nincs mód. Az archív filmfesztiválok kulcsa tehát a „felfedezés”, amely új tudást és élményt is jelenthet, amelyhez a néző szakértő segítséggel, vagy akár saját magától is eljuthat, és ami ebben az esetben leginkább az antikvitások kincsei közötti vadászat izgalmához hasonlítható. És ha nem is mindenkinek adatik meg olyan különleges pillanat, ami Sergio Leonének, aki a pordenonei filmfesztivál díszvendégeként egy ízben teljesen véletlenül saját édesapját, a némafilmsztár Roberto Robertit fedezte fel egy akkor még azonosítatlan film képein (Filmvilág 1986/2), még ezt a lehetőséget sem lehet kizárni. •

